

Оксана Данилевська

Українська мова

**Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

*За науковою редакцією
доктора філологічних наук, професора **К. Г. Городенської***

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Оріон
2017

УДК 000
ББК 000
Д00

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 20.03.2017 р. № 417)*

Данилевська О. М.

Д00 Українська мова : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч.
закл. / О. М. Данилевська. — К. : УОБЦ «Оріон», 2017.
ISBN 978-617-7485-21-5.

**УДК 000
ББК 000**

ISBN 978-617-7485-21-5

© О. М. Данилевська, 2017
© УОБЦ «Оріон», 2017

Шановні дев'ятикласники!

Зізнайтеся щиро: хто з вас сьогодні, виходячи з дому до школи, не глянув на себе в дзеркало? І що? Якою була ваша реакція? Усміхнулися? Здивувалися? Збентежилися? Вам спало на думку, як ви подорослішали? Чи зринув у пам'яті інший погляд у дзеркалі — ваш, тільки дев'ять років тому, коли йшли до першого класу? Поміркуйте про це. І навіть якщо ви ні з ким не збираєтеся ділитися спогадами й роздумами, зафіксуйте свої відчуття. Вберіть їх у слова просто для себе. Щоб краще запам'ятати сьогоднішній ранок — адже він єдиний у своїй неповторності. Утім, не так цей вересневий ранок — таких було і буде ще ой скільки. А те, як ви відчуваєте себе саме цієї миті. І втримати це відчуття допомагає слово. Бо слова, мова — це одяг для наших думок, відчуттів, вражень. Так мова дає змогу осягнути унікальність кожної людини, вловити те невидиме, що називають її внутрішнім світом. Хіба не доказ цього — ваші рефлексії, втілені часом в одному слові-коментарі до фото на сторінках у соціальних мережах чи в стрічках спілкування з друзями, завдяки яким кожен день вашого життя живе в пам'яті, як учора пережитий...

Власне, шкільні уроки мови мають на меті навчити вас добирати як найдоречніші шати для різноманітних проявів вашого «Я». Тож урок української мови — не для всіх, а особисто для вас! За загальними правилами й порадами намагайтеся вловити саме те, що вдосконалить ваше володіння словом. А підручник, який ви розгорнули, допоможе вам у цьому.

У кожному параграфі ви знайдете рубрику «Мова довкола», завдання якої мають на меті привернути вашу увагу до того, що мовні явища — така само реальність, як температура повітря надворі. Навіть якщо ви ніколи не чули про них або не хотіли чути, вважаючи малоістотними, вони існують. Тому чи не мудріше спробувати впокорити їх, змусивши служити собі? Для цього треба вдумливо опрацьовувати теоретичний матеріал та виконувати запропоновані вправи — тим більше, що кожна сформульовано так, щоб була зрозуміла її навчальна мета: навіть виконувати, чого саме можете навчитися цією вправою, як це стане вам у пригоді. Запитання після вправ скеровують вас здебільшого на те, як здобуті знання і вміння можна застосовувати в повсякденних ситуаціях, удосконалюючи свої навички володіння мовою.

Чимало цікавого довідається з рубрик «Мова в дії», «Цікавий факт», які інформують про розвиток мовознавчої науки, а також про те, яка роль мови в сучасних інформаційних технологіях. Інформація, викладена в згаданих рубриках, переконає вас, що аж ніяк не перебільшенням є твердження, що сучасна епоха — це епоха мови, а наш життєвий успіх великою мірою залежить від того, наскільки компетентними мовцями ми є.

Оскільки підручник побудовано так, щоб ви могли навчатися самостійно, то в ньому виокремлені домашні завдання, які складаються з двох вправ, — тієї, що стосується матеріалів уроку, та право-

писної. Крім того, для домашніх вправ часто запропоновано кілька варіантів виконання — обирайте той, який вам видається найцікавішим. Чимало домашніх вправ спонукатимуть вас спостерігати, як функціонує мова в суспільстві: як її використовують у засобах масової комунікації, які особливості визначають життя мови в Інтернеті, як уживають мову в підручниках, в усному мовленні, в офіційних ситуаціях тощо.

Знайдете в підручнику й завдання, що допоможуть підготуватися до тематичних контрольних робіт. Вправи до уроків розвитку мовлення пов'язані з викладом власне мовного матеріалу й відповідають навчальній програмі, проте вчителі можуть планувати ці уроки по-іншому.

Зверніть увагу, що цьогогоріч на вас чекає державна підсумкова атестація з української мови, тобто екзамен, підготуватися до якого вам допоможуть спеціальні завдання і вправи. Це й вправи в домашній рубриці «Повторюємо орфографію», і текстові вправи, де потрібно вписати пропущені літери та розставити розділові знаки. З огляду на те, що екзамен передбачено у формі диктанту, не оминайте увагою вправи, які запропоновано писати під диктовку.

У підручнику є ще одна нова рубрика — «Красномовець». Для кожного уроку в цій рубриці запропоновано поетичну мініатюру — інколи завершений художній твір, інколи уривок з поезії, у яких українське слово, мов сонячний промінь у краплині води, виграє всіма барвами. Мовні явища, про які йтиметься на уроці, у цих поетичних перлинах слугують своєрідним каркасом, що тримає плетиво метафор, допомагаючи зрозуміти незвичні, часом химерні образи. Тож навчаючись мови, ви навчатиметеся бачити життя в усьому його розмаїтті. Бо мова — ключ від світу.

Щиро зичу цікавих відкриттів!

Мова довкола

Мова в дії

Виклад теоретичного матеріалу

Крилате слово

Опрацювання теоретичного матеріалу

Цікава інформація про мову

Резюме

Підсумок уроку

Красномовець

Вправа

Виконайте вдома

Галерея

Вправа

Повторюємо орфографію

Працюємо самотібно

ЗМІСТ

ВСТУП

1. Розвиток української мови 7
2. **Розвиток мовлення.** Поняття про мовну діяльність. Читання і його різновиди. Вибірковий переказ тексту наукового стилю (*усно*) 17

ТЕМА 1. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У ВОСЬМОМУ КЛАСІ

3. Граматична основа речення 24
4. Однокладне і двоскладне речення 30
5. **Розвиток мовлення.** Мовленнєва ситуація. Мовний етикет. Складання діалогів за темами офіційного і неофіційного спілкування. 35
6. Розділові знаки в простому ускладненому реченні 41
7. Найскладніші орфограми. 47
8. **Розвиток мовлення.** Аудіювання і його різновиди
Стислий переказ тексту публіцистичного стилю (*усно*) 51
9. Узагальнення 57

ТЕМА 2. ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА

10. Способи передавання чужої мови 61
11. Пряма мова. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою 68
12. **Розвиток мовлення.** Автобіографія 75
13. Непряма мова. Заміна прямої мови непрямою 82
14. Цитата як спосіб передавання чужої мови 88
15. **Розвиток мовлення.** Використання цитат у текстах різних стилів.
Вибірковий переказ тексту наукового стилю (*письмово*) 94
16. Діалог 100
17. Узагальнення 107

ТЕМА 3. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО ОЗНАКИ. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

18. Поняття про складне речення 112
19. **Розвиток мовлення.** Резюме. 118
20. Складносурядне речення 124
21. Змістові відношення між частинами складносурядного речення 131
22. Розділові знаки в складносурядних реченнях 137
- 23–24. **Розвиток мовлення.** Твір-роздум у публіцистичному стилі
на суспільну тему (*усно*). 143
25. Узагальнення 150

ТЕМА 4. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

26. Поняття про складнопідрядне речення 154
27. Засоби зв'язку в складнопідрядних реченнях.
Різновиди складнопідрядних речень за значенням підрядної частини 161
28. **Розвиток мовлення.** Заява 166
29. Складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною 170
30. Складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною 175
31. Складнопідрядні речення з підрядними способу дії й ступеня 180
32. Складнопідрядні речення з підрядною порівняльною частиною. 184
33. Складнопідрядні речення з підрядними місця й часу 188

34. Складнопідрядні речення з підрядними причини й мети	193
35. Складнопідрядні речення з підрядними умови, допусту та наслідку	197
36–37. Розвиток мовлення. Твір-роздум на морально-етичну тему (<i>письмово</i>)	201
38–39. Складнопідрядне речення з кількома підрядними частинами	203
40. Узагальнення	211

**ТЕМА 5. БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ.
СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО
ТА БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ.**

41. Поняття про безсполучникове речення.	215
42. Змістові відношення між частинами безсполучникового складного речення	220
43–44. Розділові знаки в безсполучникових реченнях	225
45. Розвиток мовлення. Синонімія сполучникових та безсполучникових складних речень і простих речень. Переказ тексту із творчим завданням (<i>усно</i>)	231
46. Розвиток мовлення. Мовностилістичні поради з уживання безсполучникових складних речень. Конспект сприйнятого на слух наукового навчального тексту.	236
47. Складне речення з різними видами сполучникового та безсполучникового зв'язку.	239
48–49. Розділові знаки в складному реченні з різними видами сполучникового та безсполучникового зв'язку	244
50. Узагальнення	248

ТЕМА 6. ТЕКСТ

51. Текст і його ознаки	252
52. Розвиток мовлення. Розмаїття текстів за стилями та жанрами. Коротке повідомлення в публіцистичному стилі (<i>усно</i>)	258
53. Будова тексту. Мікротема й абзац	263
54–55. Розвиток мовлення. Докладний переказ тексту із творчим завданням (<i>письмово</i>)	267
56. Види й засоби міжфразного зв'язку.	270
57–58. Розвиток мовлення. Робота з текстом: вибіркоче читання. Тези прочитаного	276
59. Синонімічність синтаксичних конструкцій у тексті.	282
60. Узагальнення	285

ТЕМА 7. УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

61. Класифікація речень	288
62. Розділові знаки в простому реченні.	293
63. Розділові знаки в складному реченні.	297
64. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою	301
65. Узагальнення	305

Вступ

Урок 1

Розвиток української мови

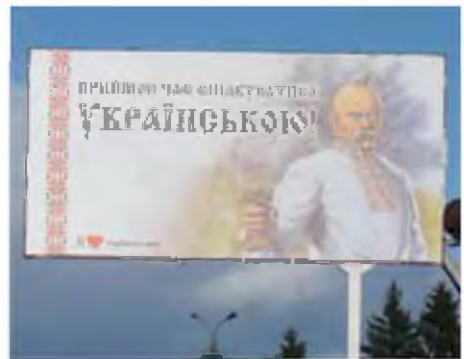
Питання уроку

- Як пов'язані розвиток суспільства і мова?
- Яка роль мови в житті суспільства?
- Як мова реагує на суспільні зміни?
- Які найважливіші віхи в розвитку української мови?

Вправа 1

Роздивіться колаж із фотографій. З якою метою зроблено зображені на них написи? Узагальніть, яку роль відіграє мова в житті суспільства.

РОЗКЛАД		ПРИЙТТЯ ПАСАЖИРСЬКИХ ПОЇЗДІВ ПО ВОКЗАЛУ СТРАЖИВІЛІВ	
№ поїзда	Сторона	№ поїзда	Сторона
02 01	КИЇВ-ОДЕСА	02 02	ОДЕСА-КИЇВ
05 01	КИЇВ-ДЕКАТЕРІНІВ	05 02	ДЕКАТЕРІНІВ-КИЇВ
05 03	КИЇВ-ЖУРНО	05 04	ЖУРНО-КИЇВ
04 01	КИЇВ-ВЕРХОВИНА	04 02	ВЕРХОВИНА-КИЇВ
01 01	КИЇВ-ОДЕСА	01 02	ОДЕСА-КИЇВ
05 01	КИЇВ-ДЕКАТЕРІНІВ	05 02	ДЕКАТЕРІНІВ-КИЇВ
05 03	КИЇВ-ЖУРНО	05 04	ЖУРНО-КИЇВ
04 01	КИЇВ-ВЕРХОВИНА	04 02	ВЕРХОВИНА-КИЇВ

Чи можна в сучасному світі «сховатися» від мови? Чому постіндустріальну епоху, у яку нам випало жити, називають епохою мови?

Яку роль відіграє мова в комп'ютерних технологіях, рекламі, освіті? Наведіть приклади сучасних засобів комунікації. Як до них пристосовується мова?

На основі поданих фотографій доведіть, що мова є елементом сучасного міського ландшафту.

Словник

Постіндустріальне суспільство (від лат. *post* — після та *індустріальний* — промисловий) — сучасне суспільство, яке виробляє не стільки товари, скільки послуги, а впровадження нововведень усе більшою мірою залежить від наукових відкриттів; суспільство, у якому технічні спеціалісти є основною професійною групою: *Львів дає зовсім іншу модель розвитку України, України постіндустріальної, сервісної, ви це прекрасно бачите — це туризм, ресторани, інтелектуальний центр, ІТ, університети* (Із журналу).

Ландшафт (від нім. *Landschaft*) — загальний вид місцевості.

Вправа 2

Виразно прочитайте подані поетичні уривки.

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!..

(Тарас Шевченко)

Слова росли із ґрунту, мов жита.
Добірним зерном колосилась мова.
Вона як хліб. Вона мені свята.
І кров'ю предків тяжко пурпурова.

(Ліна Костенко)

- ◆ Пригадайте та витлумачте біблійні образні вислови, пов'язані з мовою: *Спочатку було Слово; вавилонська вежа; вавилонське стовпотворіння; альфа й омега; бути записаним на скрижалях; притча во язицех* та ін. Як можна пояснити епітет *священна, свята* до слова *мова*?
- ◆ Завершіть речення, у якому узагальніть ідею, утілену в поданих поетичних уривках.

Рідна мова — не просто спадок прапрадідів, як хустина в скрині, це...

В енциклопедичному довіднику читаємо, **що українська мова — це мова корінного населення України, а також українців, що проживають за її межами в різних країнах світу**. За кількістю мовців українська мова належить до другого десятка найпоширеніших мов світу.

Українська мова є слов'янською мовою (східнослов'янська підгрупа), разом з багатьма іншими мовами належить до індоєвропейської мовної сім'ї.

Зверніть увагу!

Мови, що мають подібні ознаки, зумовлені їхнім походженням від однієї прамови, називають **спорідненими**. Споріднені мови об'єднують у *підгрупи, групи, сім'ї*. До **індоєвропейської мовної сім'ї** належать, крім слов'янських мов, ще такі: індійські, іранські, балтійські, германські, романські, кельтські мови, а також грецька, вірменська, албанська мова та чимало мертвих мов.

Історія української мови починається від розпаду праслов'янської мови (до VI ст.). Розселення слов'янських племен, зокрема й тих, яких вважають предками українців — полян, деревлян, тиверців, уличів, волинян, сіверян, карпатських хорватів, виникнення держави із центром у Києві — важливі віхи становлення української мови, окремішності якої засвідчили вже перші писемні пам'ятки, створені в Київській Русі. Наприклад, у пам'ятках XI–XII ст., написаних книжною церковнослов'янською мовою, трапляються описки, які засвідчують чергування **у — в, е — о** після шиплячих та **й**, закінчення **-ові, -еві** в давальному відмінку іменників, кличний відмінок тощо.

У XIV–XV ст. у мешканців українських земель, попри їхню належність до різних державних утворень, посилюється усвідомлення етнічної окремішності, а характерні риси української мови виявляються ще виразніше. Пам'ятки зазначеного періоду фіксують спрощення в групах приголосних (**імла, сла-ти**), уподібнення за дзвінкістю (**про[з]ба**). Саме того часу сягає, приміром, втрата початкового голосного перед приголосним у загальних назвах (приміром, у дієсловах **грати, мати**) і власних — **Єрусалим, Сидір, Ларіон**.

XVI ст. знаменне першим перекладом біблійної книги староукраїнською мовою. Ідеться, як ви пам'ятаєте з уроків історії України, про **Пересопницьке Євангеліє** (1556–1561). Пам'ятка містить унікальний матеріал для вивчення історії української мови, засвідчує тісну взаємодію народно-розмовних і книжних елементів у тогочасній українській літературно-писемній мові. У XVI–XVII ст. в українській мові виникають слова на вираження нових понять у галузі суспільних відносин, філософії, права, мистецтва, наприклад: **козацтво, стан, повіт, опікун, мушкет, сурма**.

Храм-пам'ятник книзі
в селі Пересопниця
на Рівненщині

XVIII ст. було періодом поступово зближення книжної та розмовної мов, що вможливило появу 1798 р. першого літературного твору, написаного живою українською мовою, — «**Енеїди**» **Івана Котляревського**. Саме творчість цього митця започаткувала розвиток сучасної української літературної мови.

Сформулюйте до тексту 5–7 запитань, які починаються словами *Що? Як? Де? Скільки?* тощо; 3–4 запитання зі словом *Чому?*; 1–2 запитання — *Навіщо?*.
Поставте запитання за змістом тексту одне одному в парах і вислухайте відповіді.

Вправа 3

Прочитайте уривки з творів першої половини XIX ст. Що визначало розвиток української мови в той час? За яких обставин постала українська літературна мова?

I. Де тільки я зустрічався хоч би з більш-менш знайомими малоросами, то без церемонії засипав їх питаннями, що означають таке-то слово або такий-то зворот мови. За короткий час я перечитав усе, що тільки було друкованого малоросійською. Але цього мені здавалося мало; я хотів познайомитися з самим народом не з книг, але з живої мови, живого спілкування з ним. З цією метою я став робити етнографічні екскурсії з Харкова по сусідніх селах, по шинках, які в той час були справжніми народними клубами. Я слухав мову і розмови, записував слова і вислови, втручався в бесіди, розпитував про народне життя-буття, записував відомості, які мені повідомлялися, і заставляв співати для себе пісні.

...Про минулу історію Малоросії я мав відомості переважно за Бантиш-Каменським. Незважаючи на мале знайомство моє з малоросійською мовою і народністю, я задумав писати малоросійською і розпочав складати вірші, які згодом з'явилися в друкові під назвою «Українські балади». Коли я спробував читати мої твори знайомим малоросам, колишнім своїм товаришам, то зустрів дуже неохвальні відгуки; одні сміялися над моїм малознанням і вказували мені помилки; інші піднімали на сміх саму ідею писати малоросійською мовою.

...Любов до малоросійського слова все більше і більше захоплювала мене; мені було прикро, що така чудова мова залишається без будь-якої літературної обробки і більше того — зазнає зовсім незаслуженої зневаги. Я всюди чув грубі глузування над селянами не тільки від великоросів, але навіть і малоросів вищого класу, які вважали за можливе знущатися над мужиком і його способом виразу. Таке ставлення до народу і його мови мені здавалося приниженням людської гідності.

(З автобіографії Миколи Костомарова)

II. Любезний мій приятелю!.. Дойшла до мене чутка, що ти хочеш і в нас, по московській моді, збити книжечку, а як її по-нашому назвати? — не вмію; ...так нехай же по-нашому буде: збірник. Спасибі тобі за сюю працю. Через тебе будемо знати, хто з наших слобожан та й з гетьманців що і як komponує.

Ще ж я чув, буцімто хочеш тут же притулити дещо і по-нашому писаного. За сюю вигадку аж тричі тобі дякую. Нехай же знають і наших! Бо є такі люди на світі, що з нас кепкують і говорять та й пишуть, буцімто з наших ніхто не втне, щоб було, як вони кажуть, і звичайне, і ніжненьке, і розумне, і полезне, і що, стало бить, по-нашому, опріч лайки та глузування над дурнем, більш нічого не можна й написати.

О бодай їх вже з такою думкою! Хіба ж не живо вчистив пан Котляревський «Енея»? Еге! об нім і досі Москва товче й перетовкує; і з якого боку не зайде, сплесне руками та й каже: «Ну так, славно!». А пан Артемовський-Гулак мало понаписував про «Твардовського», про «Солопія», про «Собаку», або «Гараськові оди», не мудро розказав по-нашому? Що, може, у іншого, хто читав, так і досі кишки болять від сміху, а в іншого — як там кажуть — трохи лишень шапка не загорілась...

(Із «Супліки* до пана іздателя» Григорія Квітки-Основ'яненка)

III.

Українська мова

Пам'яті Т. Г. Шевченка

Діамант дорогий на дорозі лежав, —
Тим великим шляхом люд усякий минав,
І ніхто не пізнав діаманта того.
Йшли багато людей і топтали його.

Але раз тим шляхом хтось чудовний ішов,
І в пилу на шляху діамант він найшов.
Камінець дорогий він одразу пізнав,
І додому приніс, і гарненько, як знав,
Обробив, обточив дивний той камінець,
І уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв,
І промінням ясным всіх людей здивував,
І палючим огнем кольористе блищить,
І проміння його усім очі сліпить.

Так в пилу на шляху наша мова була,
І мислива рука її з пилу взяла.
Полюбила її, обробила її,
Положила на ню усі сили свої,
І в народний вінець, як в оправу, ввела,
І, як зорю ясну, вище хмар піднесла...

(Володимир Самійленко)

◆ Об'єднайтеся в групи та обміркуйте відповіді на подані запитання.

- ◆ Пригадайте з уроків історії, у складі яких держав перебували українські землі на початку XIX ст. Якими були історичні умови для національного розвитку?
- ◆ Чим сучасна українська літературна мова, засвідчена в «Енеїді» Івана Котляревського, відрізнялася від мови, якою писали книжки в Україні в попередні історичні періоди?
- ◆ Чому поява сучасної української літературної мови стала потужним чинником для згуртування українського народу й формування його національної свідомості?

* Супліка — писане прохання або скарга.

- ◆ Кількома реченнями поясніть, як ви зрозуміли метафоричний образ Володимира Самійленка, у якому українську літературну мову порівняно з *діамантом дорогим*. Чому, на вашу думку, вірш присвячено Тарасові Шевченку?

Вправа 1

Роздивіться портрети класиків української літератури, вбраних за сучасною модою. Які твори зображених письменників ви вже читали на уроках української літератури? Що в їхній творчості справило на вас найбільше враження? Вірші яких українських поетів можете продекламувати? Чим особисто для вас цікава класична українська література? Яка роль митців слова в розвитку української мови?

«Я в серці маю те,
що не вмирає...»
Леся Українка

«Сміються,
плачуть солов'ї...»
Михайло Старицький

«Я візьму той рушник,
простелю, наче долю...»
Андрій Малишко

«Любіть Україну!»
Володимир Сосюра

«Брехнею світ перейдеш,
та назад не вернешся...»
Марко Вовчок

- ◆ Пригадайте й запишіть кілька крилатих висловів українських письменників. Проведіть у класі вікторину «Крилате слово».
- ◆ Чи цікаво вам, з якими фотопортретами працювали українські художники, створюючи незвичні образи українських класиків? Підготуйте презентацію «Жива мить», укладену з фотографій українських митців слова й коментарів до них.

Чи знаєте ви, що законодавчим актом, у якому вперше стосовно української мови вжито термін *державна мова*, був закон «Про запровадження української мови в банківській і торговій сфері», схвалений Центральною Радою 24 березня 1918 р. Цікаво, що раніше цей термін активно вживали урядовці УНР у різноманітних міністерських наказах.

Вправа 5

Прочитайте уривки з інтерв'ю з українським істориком, публіцистом Ярославом Грицаком і фрагменти наукової статті мовознавця Лариси Масенко. Які факти гальмували розвиток української мови у ХХ ст.? Що вплинуло на формування мовного обличчя українських міст? Чому міста в Україні, особливо на сході та півдні, були російськомовними? Чому тільки з проголошенням України незалежною державою розпочався процес реального удержавлення української мови?

І. Ярослав Грицак розповідає про себе: «Я виріс на році, рок для мене був усе, я дуже страждав, що немає українського року, потім, звичайно, з'явився у 80-х роках, але це те саме покоління, яке страждало, як я. Польський рок був, російський починався, українського не було. Чому не можна почуття, які тобі хочеться висловити, чому їх не можна висловити своєю мовою? Я думаю, це було головне почуття, яке привело наше покоління до публічної діяльності, до політики у 80-х роках — почуття притискання і бажання бути нормальним. Головний сенс нашого покоління — стати нормальними, тобто висловлювати нашою мовою все, що можна висловлювати іншими мовами».

— У гуманітарному середовищі в університеті, де Ви вчилися, у Львові, мова обговорювалася як політична проблема?

— Не можна було цього робити, ми знали чітко, що це заборонено. Я пам'ятаю епізод, коли в нас в 1980 році в університеті з'явилися узбеки, досить багато. Ми дивувалися, чому, ми не знали, чому... Нам пояснив наш полковник з військової кафедри, він сказав, що на партійній конференції в Алма-Аті в 1979 році було поставлене мовне питання, саме мовне питання Балтики і Східної та Західної України, що потрібно переходити на російську мову, і одним із інструментів було посилати студентів із Середньої Азії, тому що вони не розуміли місцевих мов, тоді викладачі повинні були переходити на російську мову. Але головне було відчуття, що мова — це табу, публічно розмовляти про це не можна.

— Як Ви долали це табу?

— Львів — українськомовне місто, це феномен Львова. Ви, напевно, знаєте, що Львів — найбільш українськомовне місто у світі. Це сталося приблизно 4–5 десятиліть тому, коли Хрущов зняв заборону колгоспній молоді виїжджати із села наприкінці 50-х років, і почалася лавина. Львів дуже швидко українізувався в 60–70-і роки, коли молодь прорвала все і дуже швидко українізувала. Дуже важливо, що приблизно ті самі процеси були всюди в Україні. Тому що були дуже великі втрати під час війни, євреї головним чином, у Львові ще поляки, треба було заповнити ці прогалини робочої сили. Але у Львові була своя специфіка. Коли молодь

приїжджала в Дніпропетровськ або в Київ, вона дуже швидко асимілювалася, ставала русифікованою. У Львові навпаки — українізувала місто.

(З інтерв'ю з Ярославом Грицаком, українським істориком, публіцистом)

II. Здійснене протягом 70-х — першої половини 80-х років звуження функцій української мови в системі освіти УРСР ілюструють статистичні дані, які навів міністр освіти у звіті, поданому у квітні 1987 року. На цей час в Україні в 4500 російськомовних школах навчалось більше половини всіх учнів. У Києві з 300 тисяч учнів українською мовою навчалось тільки 70 тисяч. Активізувалось витіснення української мови з вищої освіти і науки. Викладання в усіх вищих навчальних закладах, крім окремих гуманітарних предметів, і професійно-технічних училищах було переведено на російську мову. Цей процес не оминув навіть Галичини. На Сході й Півдні російська мова остаточно заступила національну в сфері наукового спілкування.

На 1988 рік майже всі наукові журнали з точних і природничих наук виходили російською мовою.

Протягом 70-х — початку 80-х років українську мову було витіснено з театрів. Із семи театрів юного глядача лише один Львівський театр був українськомовний. З 50 театрів-студій, створених в Україні на початку 80-х років, тільки два були українськими.

Кіно, яке радянська влада ще з часів Леніна цілком слушно вважала найважливішим видом мистецтва через його вплив на масову аудиторію, ніколи, за рідкісними винятками, україномовним не було...

(Лариса Масенко, з книжки «Мова і суспільство»)

Межі моєї мови означають межі мого світу.

*Людвіг Вітгенштейн,
австрійський філософ XX століття*

Вправа 6

Прочитайте запис розмови в транспорті. Знайдіть у тексті діалектизми. Пригадайте, як співвідносяться поняття *загальнонаціональна мова, територіальні діалекти, літературна мова*. Поміркуйте, з яких джерел збагачується літературна мова.

В автобус «Калуш–Львів» (із зупинками в Моршині та Стрию і саме в такій послідовності) заходить бабуся й одразу до водія: «Шоферунцю, як буде Моршин, скажете мені, га? Я туткаво буду м сиділа...». «Добре, бабцю, добре, скажу. Сідайте і не переживайте!» — каже водій. Бабуся: «Лиш би с те не забули...». Водій: «Та не забуду, бабцю, сідайте, все буде добре!». Людей в автобусі було небагато, водій більше нікого не чекав, швидко рушили, швидко приїхали в... Стрий! І тут бабуся, невпевнено так: «Шоферунцю, то вже є Моршин?». Німа сцена. Водій і всі пасажири, які чули попередню розмову, присоромлено згадують, що під час зупинки в Моршині ніхто вголос не сказав слово «Моршин». Німа сцена затягувалась... Тут водій, піднявши очі догори, почухавши чуба, глянувши на годинник і щось собі тихо промовивши, зачинив двері, розвернув

автобуса й попрямував назад, у Моршин. Дорога не така вже й далека, кілометрів з десять, проте, якщо в якійсь іншій ситуації це б викликало гнівний спротив пасажирів, тепер ніхто не заперечував, усі відчували певну винуватість перед бабусею. Приїхавши в Моршин і відкривши двері, водій, якимось навіть так святково, промовив: «Усе бабцю, то є Моршин, виходьте!». Бабуся: «Та ні, шофернунцю, мені не треба в Моршин. Я до Львова їду!». Водій утратив дар мови, у пасажирів заокруглились очі, німа сцена у квадраті... А бабуся продовжує: «Декую вам шофернунцю, що нагадалисте мені, — і починає копірситися у своїх пакунках, — мені моя донька в Калуші наказувала, аби я таблетку випила через півтори години. Але я той дзигарок не ношу... То вона мені казала, аби я таблетку випила якраз у Моршині. То я зараз ту таблетку знайду і вип'ю. Дай вам здоров'я, шофернунцю, що с ти не забули і нагадали старій». Хтось пирснув першим, хтось другим, водій засміявся останнім, але всі реготали аж до Львова. Лиш одна бабуся не розуміла, чому всі себе так дивно поводять...

(Запис розмови)

Резюме

- ◆ Перечитайте запитання на початку параграфа і дайте на них відповідь.
- ◆ Яка тема, з обговорюваних на уроці, зацікавила вас найбільше? Про що хотіли б дізнатися докладніше?

Вправа 7

Поясніть, як ви розумієте подані крилаті вислови. Міркування з приводу одного з них запишіть.

1. Існує більш живе свідцтво про народи, ніж кістяки, зброя і могили: це — мова (*Я. Грімм*).
2. А коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ (*І. Огієнко*).
3. Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема (*В. Сосюра*).
4. Не має батьківщини наука, але мають батьківщину вчені (*Л. Пастер*).
5. Мова — це символічний ключ до культури (*Е. Сепір*).
6. Мова для культури — те саме, що центральна нервова система для людини (*С. Лем*).

Вправа 8

Запишіть слова. Поясніть їх правопис.

- 1) на(т/д)хнення; 2) ле(х/г)ко; 3) дьо(х/г)тю; 4) пе(ст/с)ливий;
- 5) зап'я(ст/с)ний; 6) громі(зд/з)кий; 7) во(к/г)зал; 8) переми(ильсь/сь)кий;
- 9) запорі(жсь/зь)кий; 10) боро(ть/дь)ба; 11) про(сь/зь)ба; 12) при(сь/зь)ба;
- 13) герцо(гсь/зь)кий; 14) свідо(тс/ц)тво; 15) бага(тс/ц)тво; 16) лю(дс/ц)тво;
- 17) тка(чс/ц)тво; 18) че(хсь/сь)кий; 19) студен(тс/с)тво; 20) пі(ст/с)ний;
- 21) форпо(ст/с)ний; 22) пер(ст/с)нем; 23) хре(ст/с)ний; 24) намі(ст/с)ник.

- ◆ Яким орфограмам присвячено вправу? Повторіть основні правила, що пояснюють правопис слів із цими орфограмами.
- ◆ Доберіть 12 інших слів для словникового диктанту на опрацьовані орфограми.

Розвиток мовлення

Урок 2

Поняття про мовну діяльність. Читання і його різновиди.

Вибірковий переказ тексту наукового стилю (усно)

Питання уроку

- У чому виявляється володіння мовою?
- Яким буває читання?
- Як удосконалити навички читання?

Вправа 1 (9)

Роздивіться малюнок. Продовжте перелік щоденних ситуацій, у яких мовці вдаються до читання.

Що, по-вашому, означає *добре читати* — швидко, вдумливо, схоплюючи основне, зауважуючи деталі, багато? Чи однакові різновиди читання демонструють персонажі малюнка?

Чи пов'язане читання та мислення? Чому так думаєте? Навіщо організовують курси вдосконалення читання для дорослих? Чого прагнуть навчитися на таких курсах?

Кого, на вашу думку, називають кваліфікованим читачем?

Вправа 2 (10)

Виразно прочитайте подану строфу.

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

(Іван Франко,
зі збірки «Мій Ізмарагд»)

- ◆ Чому читання здавна сприймали як прилучення до мудрості? Як пов'язане читання з освітою?
- ◆ Чи однаково легко вам читати тексти різних стилів? Тексти якого стилю вам читати найлегше? Чи однаково ви ставитеся до читання наукових текстів або текстів інструкцій і до читання художніх текстів? У чому відмінність?
- ◆ Чи залежить те, як ви сприймаєте текст під час читання, від вашого фізичного стану та настрою? Коли вам хочеться читати?
- ◆ Чи залежить сприйняття тексту від рівня навичок читання? Поясніть на прикладах.
- ◆ Стисло поясніть, як ви зрозуміли поданий поетичний уривок, продовживши речення.

У строфі Івана Франка йдеться про те, що...

Те, якою мірою ми володіємо мовою, виявляється в нашій **мовній діяльності**, тобто в тому, як саме ми сприймаємо мову інших та як продукуємо її самі. Ви пам'ятаєте, що мовна діяльність людини виявляється в здатності говорити, писати, слухати (розуміти почуте) та читати. Говоріння та письмо характеризують як такі різновиди мовної діяльності, що виявляються в **продуванні мови**, а слухання — розуміння й читання — у **сприйманні мови**. При цьому говоріння й слухання (розуміння) є вродженою здатністю, а читання та письмо — набутою в результаті навчання.

Зауважте, що читання характеризують як різновид мовної діяльності, що відіграє виняткову роль у збереженні й передаванні досвіду та в пізнавальній діяльності. Загальновідомо, що читання як мовна діяльність стимулює розвиток інтелекту людини — мислення, пам'яті, уваги, уяви тощо.

Залежно від мети розрізняють кілька різновидів читання, а саме: **ознайомлювальне, вивчальне та вибіркоче читання**.

Ознайомлення з основним змістом тексту

Пошук певної потрібної інформації
вибіркове читання

Осмислення повної інформації з тексту

ознайомлювальне читання

вивчальне читання

Поясніть на прикладах, у яких ситуаціях шкільного навчання ви вдаєтеся до згаданих у тексті різновидів читання.

Пригадайте, які вправи на уроках мови допомагають удосконалити навички читання.

Чи знаєте ви, що читання є однією з форм дозвілля, яка, щоправда, сьогодні зазнає помітних змін. За спостереженнями психологів, найістотніша зміна полягає в тому, що в колі читання сучасних підлітків зростає частка електронних ресурсів. Утім, і серед тих, хто читає електронні книжки, чимало є *ліброкубікуларистів*, тобто людей, які люблять читати в ліжку (від двох латинських слів *liber* — книга і *cubicula* — спальня).

Вправа 3 (11)

Прочитайте текст. Зразком якого стилю мови він є? Відповідь обґрунтуйте (усно).

Відмінність між «глибоким» та «легким» читанням

Дослідження психологів підтверджують, що так зване глибоке читання, тобто таке, яке потребує від людини занурення в текст, сприйняття й усвідомлення його деталей, обмірковування прочитаного, має низку відмінностей від легкого читання, за якого читач просто сприймає прочитане як набір слів. Глибоке читання — чудова вправа для мозку, що підвищує рівень емпатії, перетворюючи читача на співавтора тексту. Також таке читання є хорошою вправою для тих, хто хоче вдосконалити свій рівень володіння мовою.

На відміну від глибокого, легке читання — це те, що ми читаємо в блогах, таблоїдах, на розважальних та новинних ресурсах: список заголовків, у яких в око впадає двоє-трое слів, за якими ми й сприймаємо новину. Такі тексти ми переглядаємо лише декілька секунд, аби згодом забути про них.

(Із журналу «Колежанка»)

Емпатія (від грец. *пристрасть, схвильованість*) — здатність розуміти переживання іншої людини, а також співпереживати в процесі спілкування.

- ♦ Про які різновиди читання йдеться в тексті вправи? У чому їхня особливість? Чи можна «легке» читання вважати вибіркоvim? Чому? Чи вдаєтеся ви до такого читання?

Мова в дії

Таблоїд (англ. *tabloid*) — різновид газети, здебільшого щоденної, невеликого формату, яку було зручно читати в переповненому транспорті чи в інших людних місцях. У Європі таблоїди вперше з'явилися у Великій Британії й одразу здобули велику популярність. Зміст цих газет визначали дешеві сенсації, увагу до яких привертали гучними, часто скандальними назвами. Статті, як правило, містили багато фотографій та мало тексту. Сьогодні таблоїди — це окремі видання або рубрики в електронних засобах масової комунікації.

Вправа 4 (12)

Прочитайте текст. Зразком якого стилю мови він є? Відповідь обґрунтуйте (усно).

Перша сторінка
«Часослова» (1616 р.)

У 2016 році виповнилося чотириста років із часу виходу першої книги, надрукованої на землях центральної та східної України — «Часослова». Папір для її видання виготовлений у містечку Радомишлі, де на той час працювала перша папірня (паперова фабрика), що виготовляла папір для світських та монастирських друкарень. Нині в Україні працюють понад п'ятсот видавництв. Проте в середньому, за результатами соціологічних опитувань, українець читає не більше однієї книжки на рік... Серед експертів немає одностайної думки про те, чи варто розвивати книговидання й друкувати традиційну паперову книжку, чи більше уваги приділяти поширенню книг в електронному форматі.

На думку письменника Любка Дереша, найважливіше, щоб людина розуміла, що саме вона читає. «Треба розуміти, що читання безпосередньо пов'язане з мисленням, із тим, як ми думаємо, — зауважує митець. — Тож кожна книжка — це маленька консерва певного механізму мислення; читаючи тексти інших, ми цей механізм ніби вживлюємо в себе і дозволяємо йому розвиватися».

Письменниця Оксана Забужко в одному з виступів зазначила, що читання є актом соціальним, оскільки, прочитавши ту чи ту книгу, людина ділиться враженнями від неї з іншими або ж рекомендує її прочитати своїм друзям тощо. «Мене цікавить питання життя книжок після того, як вони пішли в люди, — ділиться міркуваннями Забужко. — Це певний згусток енергії, який ти кидаєш суспільству, як клубок вогню, не знаючи, куди він піде, — і далі від нього починається займання, як по бікфордівому шнуру, від людини до людини; читання перетворює життя інших людей, змінює їхні долі».

(Богдана Костюк для рубрики «Культура» на «Радіо Свобода»)

- ◆ Які аргументи наводять українські письменники, обстоюючи думку про користь читання?
- ◆ Випишіть з тексту метафоричні образи, до яких вдалися митці, поясніть, як ви їх зрозуміли.
- ◆ Яку роль у тексті відіграє згадка про 400-літній ювілей одного з першодруків?

Вправа 5 (13)

Прочитайте текст. Зразком якого стилю мови він є? Відповідь обґрунтуйте, навівши щонайменше п'ять ознак цього стилю (усно).

Перший український друкований підручник

Багато десятиріч уважали, що Апостол 1574 р. — єдине львівське видання Івана Федорова. Правда, ще 1836 р. львівський історик Денис Зубрицький висловив переконання, що мушили бути й інші книги, надруковані у Львові, які до наших днів не дійшли. Але тільки в 1954–1955 рр.

науковцям і громадськості стало відомо про існування ще одного першо-друку — Букваря, виданого у Львові 1574 р.

Як видно з тексту посібника та післямови, він призначався для дітей, які вивчали кириличну писемність, що однаковою мірою використовувалася в пам'ятках церковнослов'янською мовою, мовами східнослов'янських, східнороманських і південнослов'янських народів. Хоч приклади відмінювання та навчальні тексти подавалися церковнослов'янською мовою, оволодіння ними давало змогу учням читати й писати також українські й білоруські тексти.

Сторінки
з Букваря 1574 р.

Церковнослов'янська розглядалася тоді як «високий стиль» рідної мови, тому Буквар, виданий у Львові для потреб місцевих українських школярів, цілком заслуговує назви першого відомого нам друкованого українського підручника. Після складів іде розділ, де подано слов'янські назви літер від А до Щ і при них упорядковані за алфавітом зразки дієвідміни. У наступному розділі наведено слова, що відрізняються лише за наголосом, зокрема дієслівні форми, у яких наголос дає змогу розрізнити дійсний і наказовий спосіб (*хва́лите* — *хва́лите*). Врешті розділ з орфографії містить подані знову-таки за абеткою найвживаніші скорочення, одночасно даючи зразки відмінювання іменників і прикметників. Для складення цих розділів були використані відомі за різними списками XVI—XVII ст. граматичні статті. Слова післямови Івана Федорова про скорочення ним тексту дають підставу припустити наявність повнішого рукописного прототипу.

Друга частина Букваря містить тексти для читання від порівняно простих до складніших. Спершу подано головні молитви, які вважалися основою всякого навчання. Їх розміщено переважно в тій послідовності, що й у стародрукованих часословниках. Далі йдуть більші за обсягом витяги з різних місць Часослова, в тому числі «Символ віри», так звана молитва Володимира Мономаха (приєднана в літописі до його Повчання), молитви Василя Великого і царя Манасії.

Останні сторінки Букваря містять уривки з 22–24 притч Книги притч Соломонових (про потребу навчання, пошани батьків, моралістичні сентенції на зразок «не сотвори насилля вбогому»). Після того йде звертання до батьків у формі досить логічно скомпонованої компіляції з різних розділів Книги притч.

Укладання і друкування Федоровим у Львові Букваря пов'язане з освітніми планами міщан, які поступово піднімали рівень своїх шкіл. У 1572 р. представники «всієї руської громади міщан та передміщан» Львова домоглися від королівської влади визнання за ними права посилати синів до гімназій і шкіл для вивчення «вільних мистецтв», а у квітні 1575 р. добилися підтвердження цього дозволу. Видання Букваря стало внеском у здійснення програми освітніх заходів, наявність якої засвідчують обидва привілеї.

(Ярослав Ісаєвич, із книжки «Українське книговидання»)

- ◆ Що довідалися з тексту про розвиток української мови в XVI ст.? Яка роль рукописних і друкваних книжок у розвитку мови?

Вправа 6 (14)

Визначте тему та мікротеми в тексті. Складіть і запишіть план. На основі тексту підготуйте розповідь (*усно*) про структуру першого українського друкваного підручника.

Вправа 7 (15)

Напишіть коротке повідомлення про те, що найбільше зацікавило в прочитаному тексті.

Резюме

- ◆ Перечитайте запитання на початку параграфа і дайте на них відповідь.
- ◆ Наведіть приклади буденних ситуацій, у яких ви користуєтеся різновидами читання, що про них ішлося на уроці.
- ◆ Як читання сприяє розвитку вашого індивідуального мовлення?
- ◆ Що з матеріалів уроку зацікавило вас найбільше?

Вправа 8 (10)

Прочитайте текст і роздивіться ілюстрації. Чи такою уявляєте собі книжку майбутнього?

У день Святого Миколая відбулася світова презентація електронної версії андерсенівської «Снігової королеви» від «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГИ» й компанії «Таймкод». Книжка ця виявилася не тільки книжкою, а й надзвичайно красивою забавкою для гаджета. Вона зачаровує з першої сторінки — можна зазирнути в очі Снігової королеви чи розкуйовдити волосся Кая. Якщо легенько зверху постукати по iPad* чи подути — піде сніг. Можна побачити себе в кривому дзеркалі злого троя! А тоді роздмухати (буквально) полум'я в каміні й малювати нагрітою монеткою на вікні!

* iPad — айпед (айпад); серія планшетних комп'ютерів, які випускає компанія Apple.

Скриншоти з книги «Снігова королева».

Світлини із сайту видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»

Іван Малкович на презентації інтерактивної «Снігової королеви»

- ◆ Поділіться своїми міркуваннями про долю книжки в майбутньому. Якою уявляєте книжку третього тисячоліття? (Міркування оформіть як невеликий твір.)